

УДК – 82.091:82-31 (821.161.2+ 821.163.2)

Г. В. Іванова

СИМВОЛ ЯК ХУДОЖНІЙ ЗАСІБ ТВОРЕННЯ
ЦІЛІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
В БЕЛЕТРИСТИЦІ ІВАНА ДАВИДКОВА
(болгаро-українські паралелі)

У статті розглянуто синтез раціонального та ірраціонального у творчості болгарських і українських письменників. На прикладі творчості І. Давидкова та В. Шевчука здійснено аналіз інтеграції засобів творення картини світу.

Ключові слова: болгаро-українські паралелі, інтеграція, синтез, раціональне, ірраціональне, символ.

In article sintesis rational and irrational in creativity of the Bulgarian and Ukrainian writers. Integration of ways of creation of a picture of the world is analyzed on a example Davidkov and Shevchyk.

Key words: Bulgarian-Ukrainian parallels, Integration, synthesis, irrational and rational, symbol.

Актуальність статті зумовлена розглянутими в ній питаннями – сенс людського життя, призначення людини у світі, її місія. Автор спонукає читача шукати істину буття, що й досі не відкрита для людства, озброєного передовими технологіями й одночасно беззахисного перед такими поняттями, як час, простір, минуле, майбутнє, вічність, душа, пам'ять. Сучасне людство відчуває: як би не розширився обрій цивілізації, Всесвіт залишається неосяжним. Це ключова ідея статті.

Наукова новизна – у погляді на Всесвіт і людину в ньому крізь призму творчого доробку представників двох слов'янських літератур, під кутом спільності ментальної організації українського та болгарського народів. Предметом дослідження є використання символу в процесі творення цілісної картини світу

в літературних доробках болгарського белетриста Івана Давидкова та українського митця В. Шевчука. Матеріалом слугують художні твори болгарських і українських письменників, літературно-критичні й академічно-навчальні публікації.

Відтворюючи картину світу, І. Давидков активно використовує символ, обирає знаки, зрозумілі читачеві. Символ має переносне значення, містить приховане порівняння, зв'язок з предметами побуту, історією та релігією. Це слово, яке умовно виражає суть певного предмета, але не об'єктивну, а таку, що в особистому, індивідуальному розумінні автора є оптимальною. Без символу не можна побудувати ані теорії мови та літератури, ані теорії пізнання взагалі. Не випадково болгарський митець І. Давидков звертається до символіки. Сприймаючи світ таким, яким він є, з усіма негативними реаліями, письменник намагається абстрагуватися. За допомогою символів митець формує власний світ, у його розумінні справедливий. Головне завдання письменника – проаналізувати внутрішній світ героїв, прихований за «фасадами» зовнішності. На відміну від образів, що показують дійсність з реального боку, символ допомагає пізнати її зсередини. Символ є посередником між містичним світом, з одного боку, і читачем, з другого. Через це в художніх творах такого типу виникає своєрідна двоплановість. Символ може бути предметом реального світу та водночас шифром, за яким ховається внутрішній світ людини. На перший погляд може виникнути враження, що така структура твору – таємничість, символічність, інколи зашифрованість – для широкого кола читачів надто ускладнює сприйняття, але тут є свій сенс.

З'ясувавши початковий зміст слова «символ», дізнаємося, що в перекладі з давньогрецької мови воно означає «половинки однієї палиці, розрізаної у довжину». За допомогою цих частинок їхні власники могли впізнати один одного. «Повсякденне життя людини сповнене символами. Символи,

у більш абстрактному сенсі, олюднують часто те, що іншим шляхом... висловити неможливо, наприклад, жінка – символ материнства, родючості землі» [Губський 2003, с. 413]. Вірогідно, за допомогою символів письменник шукає у світі однодумців, близьких йому духовно; символ не може і не повинен бути зрозумілим тим, хто не належить до кола однодумців. Поділяючи погляд про те, що пізнання світу є психічним процесом самосвідомості, письменник підтверджує свою згоду з принципом активного творчого відображення, тобто визнає те, що «процес пізнавання є відображення дійсності у свідомості людини. Пізнання виявляє об'єктивний зміст реальності як діалектичної єдності дійсності та можливості, відображаючи не тільки дійсно існуючі предмети та явища, а й усі їхні можливі модифікації» [Губерський 2003, с. 176]. Митець залучає до своєї творчості елементи символізму, виражаючи в такий спосіб те, що можна передати лише символами. Відтворюючи реальність, болгарський митець застосовує вічні символи.

Герой роману «Рифи далеких зірок», сільський учитель, часто звертає свій погляд у небо, задивляється на зірки. Відчуваючи наближення старості, він дедалі частіше замислюється про те, що існує поза межами земного життя, що залишається від людини, її вчинків, душі, коли здійснено останній подих. «Він думав про те, що вчив розуму не людину, а безсмертну мовчазну тишу, яку він відчував плечем та душею. Кому залишається все? Зіркам, небу, вітру, ранковим і вечірнім зорям. Слова “зірки”, “небо”, “зорі” символізують вічність, безкінечність, іншу невидиму реальність»* [Давидков 1985, с. 111]. У цьому ж романі дзвони символізують тривогу, біду, її невідворотність. «Христофор Міхалушев уперше був на похованні свого учня, він крокував разом з усіма під сумний звук дзвонів»* [Давидков 1985, с. 111]. Дзвін як

* Тут і далі переклад авторки статті. – *Ред.*

символ долі, її фатальності бачимо і в іншому фрагменті роману, що розповідає про затримання нещасного психічно хворого Маккавея, який намагався пояснити, що знищувати його рідне село не можна. «І ось його ведуть святковим містом, під звуки дзвонів – ведуть туди, куди відводять усіх, у кого душа не вміє захищатися нічим іншим, окрім щирого поштовху почуттів і правди»* [Давидков 1985, с. 191]. Хвороба Маккавея символізує беззахисність душі. Про це неодноразово в романі зазначає сам І. Давидков: «Я запитую себе, чи може душа людини коли-небудь знайти спокій? Світ для того і створений, щоб змелювати її, як млин змелює зерно»* [Давидков 1985, с. 183]. Як помітити грань між вразливістю та хворобою? «Цю свою драму Христофор Міхалушев передав разом зі своєю кров'ю до душі сина»* [Давидков 1985, с. 191]. І. Давидков висловлює думку про духовний зв'язок між батьками та дітьми, а символом такого зв'язку вважає кров.

Ріка як символ життя, що плине, незважаючи на жодні обставини, і ніколи не повертається назад, також зображена у творах болгарського письменника. «Ночами ріка жахливо гула, розривала запруды, розмивала прибережні верби, видираючи їх коріння, скалічене гілля глухо тріщало, коли збурена стихія затягувала їх у підводні безодні»* [Давидков 1985, с. 116]. Автору притаманне передбачення екологічного лиха. Він натякає читачеві, що хазяйнування людей неминуче обернеться бідою. «Можливо, тому, що вечір був дуже тихим, цей страшний гул ріки доходив аж до пагорба, де сиділи косарі коло багаття. Їхні очі уважно стежили за тіннями, що ворухилися під пагорбом»* [Давидков 1973, с. 128]. У романі «Рифи далеких зірок» є символ, за допомогою якого письменник передає тривогу, невпевненість у своїх вчинках, – це дощ. Завдяки цьому символу письменник наближує читача до емоційного стану героя роману. «Таємничість ночей посилювала тривогу перед розлюченим

всесвітом, через шум дощу, через зливу, що своїми монотонними звуками нагадувала кроки безпритульної людської душі у темряві вічності»* [Давидков 1985, с. 116].

Дорога у творчості І. Давидкова є символом очищення, початку нового шляху. Радість героїні роману «Прощавай, Акрополю!» письменник вдало передає за допомогою символу – подорожі. «Квиток пронизував її дивним настроєм, мав чудодійну силу. І зникала її роздратованість»* [Давидков 1981, с. 392]. На думку болгарського письменника, сенс та красу існування можна збагнути не в radoщах і достатку, а в стражданнях. І шукати їх треба там, де побут простий. Символом такого незіпсованого життя у творчості митця є образ коней. Вони трапляються в різних сегментах картини світу, яку формує письменник: у полі, на лузі, у небі серед хмар, у воді поміж хвиль, що символізує різноплановість життя та багатогранне сприйняття його автором. Забарвленню коней властива несподівана кольорова гама. «Кінь на дорозі був оранжевий, немов у ньому розгорався вогонь, а синя грива відлітала в білі хмари»* [Давидков 1975, с. 49]. У тому, що письменник бачить коней саме такими, можна бути впевненими, адже такий вигляд вони мають на його картинах. В оранжевих та синіх кольорах змалював І. Давидков цих прекрасних істот, які, на його думку, символізують силу та красу природи.

Нескінченність Всесвіту, його неосяжність для людського пізнання, сила та велич і водночас безпомічність людини, марність її намагань підкорити стихію, особливо коли людина самотна, – такий символічний зміст у творах болгарського письменника має море. Образ самотнього мореплавця є символом самотності людини у світі. Незважаючи на те що в людини може бути багато друзів, вона має самотужки впоратися з проблемами. Письменник використовує словосполучення «самотній мореплавець» на позначення особи, яка не приймає соціального устрою життя з його байдужістю, формальним

милосердям, бездуховністю. Човен як символ порятунку серед штормів життя є в «Баладі про самотніх мореплавців». У творах І. Давидкова човен трапляється неодноразово. У романі «Рифи далеких зірок» він з'являється як символ спасіння від стихії. Вода в цьому випадку символізує некеровані сили природи. Звернувшись до роману «Човен Харона», знову бачимо слово «човен», що несе на собі символічне навантаження, але в дещо іншому плані. Тут він символізує зв'язок реального світу з нереальним. «Раптом за бортом човна почала з'являтися мряка – спочатку менша, потім більша, ще більша, наче під двома мандрівниками та провідником парував величезний казан, що кипів на пекельному вогні... з киплячої глибини чулися голоси... здавалося, човен тримався не на темній водній поверхні, а на плечах невидимих людей, що прийшли з небуття, відчувши страх, він подумав, що, мабуть, сам Диявол прийняв вигляд Харона, щоб заманити їх у свій човен, і зараз віз їх крізь темряву, крізь голоси щезлих душ, до потойбічного берега – туди, звідки немає вороття»* [Давидков 1975, с. 42]. Яскравий символ, вдало застосований письменником, додає твору особливого звучання – фактурності, об'ємності; пояснює читачам психологічний стан героїв роману.

Письменник перебуває в опозиції до меркантильної моралі, що охоплює дедалі більші верстви суспільства. Один з його героїв, Есеїст, є носієм такої моралі. Втративши матеріальні прикраси, він загубився в «кам'яних джунглях» великого міста. Символами мегаполіса І. Давидков обрав асфальт, бетон, блоки. Будинки, схожі, як близнюки, не мають індивідуальності, тиснуть на маленьку людину, змушують її почуватися беззахисною та вразливою. Такі споруди в сучасній Болгарії отримали символічну назву «блоки». Асфальт – символ урбанізації, зазіхання міста на життєвий устрій села; він знищує все, роблячи простір довкола красивим і мертвим. І. Давидков не визнає штучності – тільки природне може бути красивим.

Символічного значення у творах письменника набуває яблуня, що для нього уособлює жіночність. У романі «Далекі броди» белетрист символічно порівнює молоду яблуньку з юною дівчиною. «Ця яблунька на березі, що ховала поміж гілочок два ніжні і тремтячі, ледь рожеві яблука, яких ще неторкалася рука садівника»* [Давидков 1973, с. 128]. На стосунки між жінкою та чоловіком письменник має власний погляд. Він вважає, що для виникнення ніжного почуття між людьми не достатньо фізичної близькості – обов'язково має бути духовна. «Шаленство плоті, як кажуть поети, минулося, і він шукав стосунків з жінками не заради хвилинного задоволення, тепер його вабила до них скоріш потреба душевної ніжності, аніж плотської близькості»* [Давидков 1981, с. 433]. У романі «Прощавай, Акрополю!» І. Давидков використовує шаль як символ ніжності, душевного комфорту. «Шаль обвивала її похилі й вузькі плечі... пухнаста шаль будила в ньому відчуття лагідності, спокою і затишку»* [Давидков 1981, с. 423].

Символ дерева також часто з'являється у творчості митця. Дерево символізує незахищеність, залежність від волі інших істот. Момент смерті старого дерева асоціюється з кінцем життя терплячої людини. «Дуб повалився з тріском. Гілля його розстроцилося на шматки від сильного удару і злетіло в небо разом з легкою тінню великого дерева, яка була схожа на душу людини»* [Давидков 1975, с. 79].

Серед авторських символів І. Давидкова особливо цікавим є бджола, яку автор асоціює з невтомним працівником. Він бачить у цих створіннях винятковість через змогу практично з нічого робити цілющий мед. «У моїх книгах – це символ творця», – каже письменник [Захаржевська 2008, с. 52].

У романі «Зимові сни левів» образ лева символізує дитячу мрію про далекі подорожі, про свободу. «Левам сниться сонце пустелі, яке найтемнішими ночами веде їх на південь, де мерехтять піски, де воля, де кордон милосердя та жорстоко-

сті накреслений тінню птаха»* [Давидков 1975, с. 71]. Ставши дорослим, герой роману співчуває нещасним тваринам у зоопарках. «Мене не полишало відчуття, ніби десь тут, за дюнами, за імистою магмою долини, блукають сні Лева, який лежав на смердючій соломі, циркового фургона,... що вмів долати біль, самоту й неволю у своїх довгих, щасливих снах, котрі ніхто не міг у нього відібрати»* [Давидков 1975, с. 72]. Слово-сполучення «сні левів» символізує занурення у внутрішній світ людини, яка не приймає дійсний стан речей, але не може змінити ситуацію.

Зв'язок між реальним і містичним світами відображає постать Провідника в романі «Човен Харона»: «Людина з люлькою дивилася жахливими, побілілими від старості очима, крізь які виглядали таємниці всіх століть»* [Давидков 1975, с. 5]. Символічним є порівняння учнів Христофора Міхалушева з апостолами Ісуса Христа в романі «Рифи далеких зірок». «Їуди не було серед них. Але, можливо, він ховається під іншим ім'ям?»* [Давидков 1985, с. 12]. Вікна як символ очей будинків, крізь які визирає душа, письменник також використовує у своїй творчості: «село дивилось осліпленими очима затоплених вікон»* [Давидков 1985, с. 7]. Бездушні очі великих будинків – символ, який автор застосовує у відтворенні картини великого міста, передаючи таким чином відчуття самотності, розгубленості, безпорадності людини, що несподівано потрапляє у «світ неонових вогнів».

Аналізуючи творчість болгарських та українських письменників другої половини ХХ ст., можемо помітити, що активне звернення до символічності заради художніх цілей є характерним явищем. Такий прийом використовують як визнані майстри, так і молоді представники письменства. Серед них можна згадати класика болгарської літератури Йордана Радичкова. В оповіданні «Ніжна спіраль» читач відчуває ворожість природи завдяки символу вампірячих очей, вдало впле-

теному в канву твору. «Вампірячий погляд» виникає лише в уяві людини, яка відчуває свою провину, а насправді – це плоди шипшини, що яскраво вирізняються на тлі білого снігу. Авторським символом письменника є верблюд. Він уособлює нечисту силу. Верблюд руйнує те, що створив Бог, намагається все навколо перетворити на пустелю.

У романі-притчі «Ноїв ковчег» порушено проблему світосприйняття. Сама назва символічна, вона викликає асоціації з біблійними сюжетами, наштовхує на думку про те, що людина повинна замислитись над спасінням своєї душі. Автор застосовує слово «трюм» як символ людської душі, де буває темно, брудно, розкидані речі, мешкають жахливі істоти. У певні моменти деякі кутки можуть освітлюватись, але вся душа ніколи не буває світлою.

Залучення символіки є й у творах вітчизняних митців. Лідером у такому способі зображення дійсності можна вважати класика української літератури Павла Тичину. Його ліриці притаманні синтетичність, поєднання різноманітних стильових тенденцій (символізму, неоромантизму, експресіонізму, імпресіонізму). Через слово він передає звуки, музику, сонячне світло, дощ, вітер – утілює в матеріальних символах предмети нематеріального світу. Авторське бачення позначене синкретичним художнім мисленням, що дозволяє сприймати буття як єдину, вічну картину існування всього в усьому одночасно. П. Тичина стверджує, що Всесвіт – це величезна музична ріка, у якій зливаються голоси природи та людини.

Активно влітає символи у свої твори й Валерій Шевчук. У романі-баладі «Дім на горі» дім сприймається з двох позицій – як звичайний образ рідної домівки та як символ вмістилища прадавньої таємниці. Схожість доль жінок, господинь цього будинку, не є випадковою. У такий спосіб письменник демонструє циклічність усіх подій у Всесвіті. Анатолій – образ

символ, який фігурує одночасно у двох світах – реальному та містичному, має дві подоби – чоловіка та птаха. Останній символізує швидкість, з якою може виникнути та зникнути пристрасне кохання між людьми. Присутність Анатолія у двох вимірах символізує те, що кохання так само реальне, як і містичне – ніхто не має сумніву щодо його існування, але й ніхто не знає, звідки воно з'являється і в які світи зникає.

Мова письменника сповнена метафор – символів, що роблять твори фантастичними. Справжнє естетичне задоволення отримує читач, знайомлячись з такими рядками: «Біла печаль сіла їй на плече, як пташка» [Шевчук 1989, с. 90]. Діаманти – це символ дівочої недоторканості, щирості молодого людини, кожна сльоза якої сповнена правди, безкорисливості, що і є справжнім скорбом у житті. «Великі сльози з'явилися на її очах, і єдиний, хто побачив ці сльози, був місяць. Ударив по них жовтими, як павутиння, тонкими списиками і перетворив їх у діаманти» [Шевчук 1989, с. 72]. Творчість письменника пронизана впевненістю в тому, що людина – це часточка Всесвіту. Тому логічним є взаємовплив окремих його компонентів, у цьому випадку – людини та місяця. «Росила сльозами траву, і сльози рожево грали й світилися. Весь світ довкола зрошувався від її плачу, а співчував їй місяць» [Шевчук 1989, с. 90]. Сповнений символіки й роман В. Шевчука «Око прірви». Власне, назва роману – це вже символ зв'язку між цим та іншим світами. Світ надреального періодично вказує людству на те, що він існує, але людство не готове його побачити. Прірва – це символ нерозуміння людиною того, що вона не може досягнути органами чуття (можливо, на цьому історичному відтинку, коли ми ще недостатньо розвинені, а можливо, й ніколи. Щоб не поринути в темряву, треба пізнавати, вивчати цей світ, бути відвертим із самим собою, адже обманювати себе означає знищувати себе, зникати у прірві. «Наука ніколи не є пізня, коли до неї відкрито серце» [Шевчук 1996], – ствер-

джує письменник вустами героя Созонта. Молоді митці вдало застосовують символи, їхню двовимірність, задля розкриття свого художнього задуму.

Зазвичай дракон – це символ ворожості, жорстокості, кровожерливості, дикунства, недосвідченості, невихованості та багатьох інших виявів жахливого, негативного та неприємного. Однак не в повісті-казці Юрія Винничука «Місце для дракона». Письменник використав цей символ, але, застосувавши гротеск, талановито перевернув його навпаки та вклав у нього інший сенс. Тепер це втілення зовсім протилежних якостей – доброти, милосердя, відвертості, доброзичливості. Проте людство не може сприйняти таку невідповідність шаблонам. Безглузда смерть доброго дракона, сприймання його лише як злодія символізують формальність у людських стосунках, байдужість до іншої людини, особливо, якщо вона не така, як усі.

Молодий український письменник Олександр Яровий в оповіданні «Розвіяний попіл» порушує вічні питання. У цьому творі є образ-символ східної, давно померлої жінки, котра уособлює щодо кількох конкретних людей, які необережно та безсоромно порушили її вічний сон, те покарання, що може позначитися на всьому людстві. Здавалося б, випадкові смерті, каліцтва, втрата здорового глузду, що випадають на долю учасників експедиції, занадто впевнених у своїй правоті, насправді символізують помсту історії людству, яке її не поважає. «Ми – майже чотири мільярди кумедних двоногих істот – з ідіотською впевненістю вважаємо себе царями всесвіту... А про час знаємо лише одне: того, що вже минуло, нема. Та воно, голуб'ята, є. І крізь дивовижні моторошні вікна, що існують подекуди в матеріальному світі, до нас можуть вриватися вихори, геть не наших часів... Як мститься живе матеріальне, так може помститися й живе нематеріальне, оболонка котрого нам видається давно мертвою...» [Яровий 1999, с. 67].

В Україні та Болгарії в період соціалістичного «будівництва» під красивими гаслами розбудови щасливого майбутнього для всіх фактично нищилася духовність кожного. Влада запевняла громадян у тому, що людина – найрозумніше творіння природи, якому підвладні стихії та яке може повністю осягнути Всесвіт, створювати моря, повертати ріки. Духовність, повага до таємниці виникнення світу, релігійні почуття, віра в Бога, дотримання законів Божих висміювалися, знищувалися та викидалися на «смітник» історії. Це призводило до появи розгубленості від того, що природа чинить дедалі більший опір, який виявляється в природних катаклізмах, у появі нових епідемічних захворювань, у разючому соціальному розмежуванні мешканців планети, у безпрецедентному занепаді суспільної моралі. Враховуючи спорідненість суспільно-політичного розвитку в розбудові держави на початку – в середині ХХ ст., логічним видається те, що комплекси проблем, які порушували письменники України та Болгарії у другій половині – кінці ХХ ст., збігаються. Це питання внутрішнього світу людини, її почуттів, роздумів, переконань. Задля означення та вираження таких тонких категорій письменники України та Болгарії застосовують образи-символи. Це дає їм змогу яскраво висвітлити душу людини в усій її багатогранності, демонструючи і негативні, і позитивні риси. Письменники охоче послуговуються як вічними символами, здобутими багатьма попередніми поколіннями, так і власними авторськими.

ЛІТЕРАТУРА

Губский Е. Ф., Кораблёва Г. В., Лутченко В. А. Философский энциклопедический словарь. – М.: Инфра М, 2003.

Губерський Л. В., Надольний І. Ф., Андрущенко В. П. Філософія: навч. посіб. – К.: Вікар, 2003.

Давидков И. Далечните бродове. – София: Народна младеж, 1973.

Давидков І. Зимові сні левів / пер. з болг. О. Кеткова // Всесвіт. – 1984. – № 2.

Давидков І. Лодката на Харон. – София: Български писател, 1975.

Давидков І. Прощавай Акрополю! // Сучасна болгарська повість / пер. з болг. В. Захаржевської. – К.: Дніпро, 1981.

Давидков І. Рифове на далечните зvezди. – София: Свят, 1985.

Захаржевська В. Болгарські фрески. Розмова з Іваном Давидковим. – К.: КМЦ Поезія, 2008.

Шевчук В. Дім на горі // *Шевчук В. А.* Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1989.

Шевчук В. Око прірви. – К.: Український письменник, 1996.

Яровий О. Чекання несподіванки. – К.: Український письменник, 1999.

В статтє рассмотрен синтез рационального и иррационального в творчестве болгарских и украинских писателей. На примере творчества И. Давидкова и В. Шевчука сделан анализ интеграции способов создания картины мира.

Ключевые слова: болгаро-украинские параллели, интеграция, синтез, рациональное, иррациональное, символ.